

psychology, Ecological education etc. A choice of appropriate scientific disciplines depends on future specialist's occupation.

All this, in our opinion, will contribute to the optimization of educational process in order to future specialists' ecological training level increasing in a context of sustainable development.

Key words: ecological education, sustainable development.

Стаття надійшла до редакції 13.04.2018 р.

Прийнято до друку 25.05.2018 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 378.6.014.5.094(477)“18”

В. М. Мокляк

АВТОНОМІЯ ВІТЧИЗНЯНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ У ЗАКОНОДАВЧИХ АКТАХ МІНІСТЕРСТВА НАРОДНОЇ ОСВІТИ XIX СТ.

На початку XXI ст. в Україні відбувається докорінне реформування системи вищої освіти, прийняття нормативних документів, які визначають тактику і стратегію розвитку вищої школи, зокрема Національної доктрини розвитку освіти (2002), Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. (2013), Закону України «Про вищу освіту» (2014), фундаментальні дослідження Національної академії педагогічних наук України – Біла книга національної освіти України (2010), Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (2011, 2016, 2017), Проект концепції розвитку освіти України на 2015–2025 рр., Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності (2012). Питання автономії закладів вищої освіти широко представлено в Законі України «Про вищу освіту» (2014).

Перші університети на території Східної, Центральної й Південної України було створено у XIX ст., їхня діяльність регламентувалася законодавчими документами Міністерства народної освіти, основними з яких були статuti. Важливе значення для реформування системи освіти в нашій країні має дослідження відображення ідеї автономії вітчизняних університетів у нормативних документах XIX ст., адже автономія є ключовим принципом функціонування закладів вищої освіти, необхідною умовою якісної підготовки фахівця й відповідальності вишу.

Основні законодавчі документи Міністерства народної освіти представлено у працях С. Рождественського «Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения», П. Ферлюдіна «Исторический обзор мер по высшему образованию в России». У

науковій розвідці Е. Днепров [1] систематизовано документи в галузі вітчизняної освіти XIX – початку XX ст. «Полное собрание законов Российской империи» – 3 збірники, що охоплюють час від 1649 до 1913 рр., найповніше видання, де документи розташовано в хронологічному порядку.

Метою статті є вивчення ідеї автономії в законодавчих документах Міністерства народної освіти XIX ст.

Уряд Російської імперії на початку XIX ст. вважав своїм основним завданням створення системи народної освіти й управління нею в центрі і на місцях [1, с. 44]. Вітчизняні університети XIX – початку XX ст. мали статус державного (кожен із них у назві визначався як «імператорський»), і їхня діяльність регламентувалася статутами, правилами, маніфестами, постановами, розпорядженнями та іншими законодавчими актами Міністерства народної освіти.

«Попередніми правилами народної освіти» (24 січня 1803 р.) [2] навчальні заклади розділили на парафіяльні й повітові училища, гімназії й університети. Навчальні плани розробляли так, що кожен навчальний заклад був сходинкою для наступного. У підпорядкування університетів потрапили гімназії, директори гімназій вважалися «кураторами» повітових училищ, парафіяльні училища перебували під наглядом директорів повітових училищ. Варто зауважити, що положення правил перегукувалися зі схожими планами Франції, Польщі тощо. Основна мета комісії управління училищами полягала у створенні нових університетів, які ставали центрами навчальних округів. Діяли університети в Москві, Дерпті й Вільні; планували відкрити в Петербурзі, Харкові й Казані; пізніше – у Києві, Тобольську, Устюгу Великому. Університетам було надано «широкі права: вони прирівнювалися до колегій» [1, с. 45].

Першими основними нормативними документами, у яких визначено певний рівень автономії університетів, стали статuti імператорських Московського, Харківського й Казанського університетів (5 листопада 1804 р.) [3]. Оскільки вони були майже ідентичні, їх вважають першим загальним статутом. Щоправда, кожен заклад міг розвиватися самостійно, враховуючи місцеві потреби й умови. Статут 1804 р. надавав університетам «широку автономію, колегіальну форму управління, виборне начало і свободу викладання» [1, с. 46]. У перші роки в університетах не вистачало студентів, оскільки в суспільстві був слабкий інтерес до вищої освіти, лекції читалися іноземними мовами, абітурієнти мали низький рівень підготовки.

Влада планувала впливати на суспільство через навчальні заклади, основна роль при цьому відводилася університетам. У 1817 р. держава посилює поліцейський і адміністративний нагляд закладами вищої освіти, у цьому ж році утворено об'єднане Міністерство духовних справ і народної освіти [4]. У 1819 р. М. Магницькому, попечителю Казанського навчального округу, доручено провести ревізію Казанського

університету, вердикт – повне знищення університету, ліквідація автономії й академічних свобод. Схожі події відбулися в Петербурзькому університеті, де Д. Рунич, попечитель Санкт-Петербурзького навчального округу, розкритикував книгу професора права О. Куницина, пізніше звільнив 4 професорів. Реакційні діячі планували посилити вплив на всі університети, зокрема, в Харківському було посилено лише нагляд за викладанням.

Учений комітет Міністерства народної освіти, створений у 1818 р., вимагав від професорів навчальні програми дисциплін, Головне управління училищ – детальні конспекти лекцій. Відбувалося придушення академічних свобод. Між рядками політики, яку проводила влада, можна прочитати гасло, котре вже почало упроваджуватися в практику і буде невдовзі проголошене міністром народної освіти С. Уваровим: «православ'я, самодержавство, народність» (тобто виховання слухняної молоді, готової служити державі).

Позитивним змінам в університетській освіті посприяло прийняте в 1819 р. «Положение о производстве в учёные степени» [5], яке ввело уніфікований для всіх університетів порядок цієї процедури (після закінчення курсу навчання й отримання атестата – ступінь дійсного студента; після подачі письмового твору – кандидат наук; захист дисертації та наявність необхідних знань – магістр і доктор) [6, с. 17]. 15 травня 1824 р. розділили об'єднане Міністерство духовних справ і народної освіти: Міністерство народної освіти займалося освітніми справами, духовні ж передано Святійшому Синоду [7].

14 травня 1826 р. затверджено рескрипт, згідно з яким було утворено Комітет для уніфікації статутів навчальних закладів [8], 29 червня 1826 р. утворено Комітет з метою аналізу навчальних посібників. Оскільки в університетах постійно не вистачало професорів, 14 жовтня 1827 р. розглянуто основні положення для підготовки професорів університетів, передбачалося залучення обдарованих студентів до наукової діяльності. Щоправда, незначна кількість вихованців мріяла присвятити своє життя викладанню й науці. Наприклад, відомо, що в 1828 р. виявили бажання стати професорами: по 7 студентів Московського, Санкт-Петербурзького й Казанського університетів, у Харківському імператорському університеті – жоден студент [1, с. 223].

19 серпня 1827 р. видано рескрипт, згідно з яким до середніх і вищих навчальних закладів приймали дітей лише вищих класів [1, с. 214–215], це згубно впливало на поширення освіти в Російській імперії, значно скорочувало кількість студентів. У 1833 р. міністром народної освіти призначено С. Уварова. Його політика була спрямована на обмеження автономії університетів і академічних свобод. 12 травня 1835 р. С. Уваров видав рескрипт, за яким усе керівництво навчальним округом передали попечителю, котрий мав свій штат (помічника, інспектора казенних училищ, інспектора губернських директорів нижчих

навчальних закладів, канцелярію тощо). Зміни пояснювали тим, що у професорів немає часу для управління й нагляду за гімназіями, університети довели гімназії до жалюгідного стану. Очевидно, що влада не довіряла університетам й обмежувала їхню автономію.

18 лютого 1831 р. видано Указ Сенату «Про виховання Російського юнацтва у вітчизняних навчальних закладах» [9]. Указом рекомендовано виховувати молодь лише у вітчизняних закладах, до 18 років заборонено вирушати за кордон; тих, хто не виконуватиме цих вимог, не буде допущено до військової чи іншої служби. Навіть до домашнього виховання молоді (за Указом Сенату від 25 лютого 1834 р.) не допускали іноземців, які не отримали атестати в російських університетах.

18 жовтня 1834 р. затверджено інструкцію для інспектора студентів Московського університету, яку невдовзі поширили на всі університети. Інспектор (що підпорядковувався лише попечителю) здійснював нагляд за всіма студентами, вводилася обов'язкова форма, це був ще один із засобів, щоб дисциплінувати студентів [1, с. 346–356]. Велику увагу звертали на моральне виховання (через релігійну спрямованість), повагу до влади, виконання законів, правильну поведінку. Заборонялося користуватися недозволеними книгами, студенти мали бути скромними, пристойними й ввічливими. Вихованець університету зобов'язаний відвідувати всі лекції (за винятком тих випадків, коли він хворіє чи арештований). Якщо професор з якихось причин не міг провести лекцію за розкладом, він повідомляв про це інспектору. Декани слідкували за тим, щоб усі студенти мали необхідну навчальну літературу. Отже, інструкція звужувала самостійність університетів, зокрема, свободу студентів і професорів.

Перед введенням у дію нового загального статуту імператорських університетів 16 червня 1835 р. розроблено положення про навчальні округи Міністерства народної освіти [1, с. 356–360]. Згідно з цим положенням, нагляд за навчальними закладами повинен здійснювати попечитель, переваги такого контролю – поєднання влади й відповідальності, простота й достовірність управління, можливість частіше перевіряти училища. Університети звільняли від управління гімназіями й училищами навчальних округів.

26 липня 1835 р. затверджено загальний статут імператорських університетів, в основу якого було покладено статут заснованого в 1833 р. Київського університету св. Володимира [10]. За статутом значно покращувався матеріальний стан університетів, але втрачалася самоуправління, виборність посад, свобода викладання і всі інші принципи, гарантовані статутом 1804 р. Зведено до мінімуму самостійність університетського суду, посилено владу попечителя, обмежено виборне право. Під час підготовки статуту товариш (помічник) міністра М. Протасов висловився не за виборність професорів в університеті, а саме за їхнє призначення, імператор з ним погодився. Незважаючи на дискусію з цього питання, виборність викладачів

залишили в новому статуті, хоча й не надовго. Положеннями статуту посилено нагляд за дисципліною студентів. Тепер інспекція підпорядковувалася не раді університету, а відразу попечителю навчального округу.

Присвоювати наукові ступені – повноваження університетів. У 1837 р. затверджено експериментальне «Положение об испытаниях на учёные степени», яке критикували професори через неузгодженість багатьох пунктів і втручання влади у внутрішні справи університетської корпорації [11]. У 1844 р. воно було замінено детальнішим, яке відповідало новій структурі кафедр відповідно до статуту 1835 р. [6; 12].

У 1839 р. Комітет міністрів підняв плату за навчання для своєкоштных студентів. Влада намагалася якимось впливати на відбір до університетів, і це було одним із способів досягнення мети. У червні 1845 р. міністр народної освіти С. Уваров подав імператору доповідь, у якій пояснював підвищення плати за навчання. Микола I підтримав міністра й рекомендував ще збільшити оплату. 30 квітня 1849 р. кількість студентів в усіх університетах обмежено до 300 осіб [1, с. 454]. 26 січня 1850 р. владою прийнято рішення про надання переваги при вступі до університетів молоді, яка мала право на громадянську службу [1, с. 456–458].

У 40-х рр. XIX ст. університети передали у підпорядкування генерал-губернаторів. Пізніше, у зв'язку з революційними подіями в Європі у 1848–1849 рр., розпочалися утиски вітчизняних університетів. Суспільство очікувало закриття навчальних закладів або їх об'єднання. Щоб зняти соціальну напругу стосовно університетського питання, у журналі «Современник» директор Головного педагогічного інституту І. Давидов надрукував статтю «Про призначення російських університетів», за що міністр народної освіти С. Уваров отримав догану. Було заборонено друкувати будь-які матеріали, які стосувалися діяльності вишів.

11 жовтня 1849 р. Сенатом видано указ, який суттєво обмежував університетську автономію. Згідно з документом ректорів і деканів призначав міністр народної освіти (останніх – незалежно від результатів виборів), до його повноважень входило й дострокове звільнення професорів [13]. Заборонено викладати державне право. Влада мала намір вилучити з навчальних планів філософію, що й було здійснено в результаті доповіді міністра П. Ширінського-Шихматова. Замість філософії планувалося викладати логіку і психологію професорами богослов'я. Унаслідок ліквідації кафедр філософії в січні 1850 р. філософські факультети було розділено на два – історико-філологічний і фізико-математичний. 23 січня 1851 р. міністром народної освіти П. Ширінським-Шихматовим розроблено інструкцію ректорам і деканам. Зміст навчальних програм дисциплін повинен орієнтувати студентів на повагу до церкви, відданість імператору і любов до Вітчизни [1, с. 200; с. 460–464].

Змінилися вимоги й до наукових праць. 13 грудня 1850 р. міністр народної освіти видав циркуляр, згідно з яким дисертації повинні містити «потрібний» зміст, не допускалося обговорення положень, спрямованих проти державного устрою. Обмежено публічність наукових диспутів, заборонено поїздки за кордон. Іноземні викладачі не могли тепер викладати в університетах – це робилося, щоб відділити освітні заклади від іноземного впливу [14, с. 264].

Середина 1850 – початок 1860 рр. – час першого демократичного підйому в Російській імперії. 60-і рр. XIX ст. сучасний дослідник Е. Днепров називає періодом освітніх реформ [1, с. 486], оскільки в цей час великий вплив на розвиток народної освіти мали суспільна діяльність і суспільна ініціатива. Наслідком цього були демократизація вищої школи, збільшення рівня автономії, реорганізація університетів відповідно до соціально-економічних й культурних потреб країни. Відбулися Великі реформи, зокрема університетська, під час якої прийнято визначальний у розвитку автономії вітчизняних вишів статут 1863 р. Його проект розроблено в 1858 р. попечителем Петербурзького навчального округу князем Г. Щербатовим (так званий проект Щербатова-Кавеліна), проте до відміни кріпосного права він не був розглянутий і впроваджений у практику діяльності університетів. Новим проектом міністра народної освіти позбавлено права призначати на професорські посади [15, с. LXIX]. На відміну від владної політики, якої дотримувалися раніше, освіта в університетах ставала доступнішою для народу: відмінено вступні екзамени, бідні студенти звільнялися від плати за навчання.

23 листопада 1855 р. міністр народної освіти А. Норов подав прохання про зняття обмеження на кількість студентів в університетах [16; 17], внаслідок чого їх кількість зросла з 3547 у 1854 р. до 4968 у 1855 р. у шести університетах імперії, з-поміж них і в Харківському та Київському.

27 грудня 1855 р. видано Указ Сенату про повернення до основних положень документа від 25 червня 1835 р.: управління навчальними округами передавалося від генерал-губернаторів особливим попечителям [18]. 3 травня 1860 р. університетам повернуто право отримувати з-за кордону книги без цензури [19].

У 1858 р. інспектори втратили право наглядати за студентами поза навчальними закладами, у 1861 р. відновили виборність ректора. Спостерігалася поступова демократизація університетського життя, що в подальшому втілювалося в прийнятті одного з найліберальніших статутів 1863 р.

Восени 1861 р. барон М. Корф представив свій проект перетворення університетів: не було екзаменів і поділу на курси, тобто університети ставали відкритими освітніми закладами. Автор вважав, що це сприятиме деполітизації студентів, адже їх участь у політичному житті негативно впливала на навчання й загальну ситуацію у вищій

освіті. 21 жовтня 1861 р. проект було заслухано в міністерстві, але міністр О. Головнін його не підтримав. 4 грудня 1861 р. при Міністерстві народної освіти створено особливу комісію, до якої увійшли професори й попечителі навчальних округів. Мета роботи комісії полягала в перегляді університетських статутів, підготовці відповідних пропозицій і поданні міністру відповідних проектів з усіма зауваженнями. 5 січня 1862 р. члени комісії підписали проект статуту. З 27 червня по 31 жовтня 1862 р. відбулося 18 засідань комісії. Голова комісії Є. фон Бранке вважав доречним упровадити статут у практику діяльності якогось одного університету терміном на 6 років і проаналізувати результати впровадження, проте міністр О. Головнін вирішив зібрати думки попечителів, рад університетів, інших осіб, хто цікавився проблемами вищої школи, внаслідок чого було сформовано 2 томи зауважень до проекту статуту.

Статут 1863 р. [20] відновив академічну автономію університетів, сприяв покращенню наукової і навчальної діяльності, ліквідував нагляд інспекції за життям студентів, посилив позиції професорів. Передбачалося створення багатьох нових кафедр. Основне призначення університетів – дбати про самостійний і вільний розвиток науки, як писав у своїй записці І. Андреевський, професор Санкт-Петербурзького університету [21]. Новий статут надавав університетам більше «самостійності у справах внутрішнього управління й більше можливостей для розвитку, враховуючи місцеві умови» [15, с. 99]; створив кращі умови для навчальної і наукової діяльності; зробив привабливішою роботу в університеті для здібної молоді; передбачив низку заходів, щоб заохотити студентів займатися наукою.

4 квітня 1866 р. Д. Каракозов зчинив замах на Олександра II. Після цього політика панівного уряду у сфері освіти набула рис охоронної. Наслідком цих подій став рескрипт 13 травня 1866 р. «Про основні засади, якими повинні керуватися міністри й керівники окремих частин під час управління своїми відомствами». Олександр II писав: «Я вже звернув увагу на виховання юнацтва... Його потрібно здійснювати в дусі істини релігії, поваги до права власності й дотримання корінних засад суспільного порядку, і щоб у навчальних закладах усіх відомств не було допущено ні явне, ні таємне викладання тих руйнівних понять, які протиставлені моральному й матеріальному благополуччю народу» [22].

На 70-80 рр. XIX ст. припадає перша і друга хвилі контрреформ, спостерігається сильне протистояння влади й суспільства. Роль вищої освіти в соціумі визначалася потребою в чиновниках, юристах, представниках духовенства, офіцерах армії і флоту. Реформи відкрили широке поле для діяльності осіб з вищою освітою. Університети мали усталені традиції й розв'язували важливі наукові проблеми [23, с. 37].

26 серпня 1879 р. затверджено «Тимчасову інструкцію для університетської інспекції» й «Правила для студентів» (розроблені реакційним діячем М. Лоріс-Меликовим), що стало серйозним кроком до

перегляду ключових положень статуту 1863 р. В університетах посилювався поліцейський нагляд. Інспектор відвідував квартири студентів, професорів зобов'язали йому допомагати, інспектор підпорядковувався лише попечителю, вплив якого на університети значно посилювався. Було зменшено самостійність професорської корпорації: ректор не мав права втручатися у справи студентів, рада не призначала стипендії і не могла розпоряджатися фінансами [23, с. 83]. У відповідь на реакційні заходи влади професори й ради університетів висловили свою думку. Так, рада Новоросійського університету вказала на недопустимість пропозицій попечителя. Попечитель Одеського навчального округу написав, що зміни мають поганий вплив і не дають надії на краще майбутнє. Як вияв протесту багато професорів залишили свої посади (зокрема, професор Київського університету М. Бунге). У Київському й Харківському університетах відбулися серйозні студентські заворушення.

5 травня 1881 р. міністр народної освіти О. Ніколаї видав циркуляр попечителям навчальних округів, згідно з яким вони повинні не тільки виконувати свої прямі обов'язки, спілкуватися з місцевою владою й громадськістю, а й вивчати потреби місцевих жителів і доповідати про них місцевій владі [24]. Метою впровадження циркуляру було підвищення авторитету попечителів.

Після вбивства імператора Олександра II 1 березня 1881 р. університетське питання набуло суто політичного значення. 30 листопада 1882 р. міністр народної освіти І. Делянов подав проект статуту на розгляд до Державної Думи. Основна увага приділялася випускним іспитам, через які влада могла контролювати діяльність університетів. Господарські питання передавалися правлінню. Знищувався університетський суд. Радник й інспектор, які призначалися владою, були «урядовим елементом» в університетах [23, с. 112]. Проте реакційний міністр Д. Толстой не наважився повністю знищити самостійність професорської корпорації. Проектом передбачено чи то виборність ректора, чи його призначення.

Попечитель був зобов'язаний втручатися у справи викладання. Професорів призначали, права їх виборності університет не отримував. Приват-доценти потрапляли в повну залежність до попечителя. Студентські об'єднання заборонено з метою недопущення революційної ситуації. Автономію й академічні свободи витіснив бюрократичний контроль.

У середині 1882 р. відомі вчені І. Мечников, О. Посников і В. Преображенський змушені були звільнитися з Новоросійського університету через нестерпну обстановку.

Олександр III у 1884 р. затвердив новий статут – найреакційніший з-поміж усіх. Автономію університетів було знищено. Не дозволялося навіть перенести лекцію на інший час. Попечитель мав право скликати раду, правління, факультет, бути присутнім на засіданнях, призначати деканів факультетів, контролювати викладання навчальних дисциплін приват-доцентами; переглядав журнали засідань ради. На вакантні

посади професорів призначав міністр або відбувалися вибори в самому університеті. Створення, розділення чи відкриття нових кафедр затверджувалося радою, остаточне рішення приймав міністр. Університетський суд було знищено. Інспекція поєднала судову й адміністративну владу над студентами, останні сильно залежали від адміністрації закладу. Статут регламентував об'єм викладання на кожному факультеті.

Функції ради було значно обмежено. Самостійні рішення вона приймала лише під час присудження наукових ступенів від імені університету, при визначенні медалей для студентів. Святкування річниці університету відбувалося за погодженням з попечителем. Важливіші питання (обрання почесних членів, створення й розділення кафедр, організація наукових товариств) потребували погодження з міністром.

У результаті прийняття нового статуту значно знизився рівень викладання. Студенти розуміли це й активно протестували. «Університет перетворився в якусь біржу, де роль дорогих акцій відіграє тупість і підлість, а наука стала пирогом, до якого майже кожний із професорів намагається прилаштувати близьку людину, тому в нас в університеті дуже скоро буде панувати сімейна ідилія» [23, с. 177]. У Харківському університеті, приміром, студенти виступили проти професора П. Буцинського, у якого, на їхню думку, не було таланту викладання, а читання лекцій відбувалося під наглядом поліції.

У 1890 р. звільнено Д. Менделєєва, котрий постійно захищав студентів, у 1898 р. не затверджено на посаді видатного вченого К. Тімірязєва. Рада університету не могла захистити провідних науковців, адже контрреформами було легітимізовано бюрократичне звільнення викладачів попечителем чи міністром.

Отже, протягом досліджуваного періоду прийнято низку законодавчих документів (статuti, проекти статутів, правила, постанови, положення, рескрипти, укази, інструкції, циркуляри), у яких так чи так було відображено певні аспекти автономії університетів України досліджуваного періоду. Багато разів автори намагалися законодавчо затвердити демократичні засади діяльності університетів, проте лише статут 1863 р. виявився найдемократичнішим. Документи регулювали порядок присвоєння наукових ступенів, підготовку професорів для університетів, прийом студентів різних верств населення, функції попечителів, виховання молоді, повноваження інспекторів, плату за навчання, підпорядкування університетів, виборність ректора, деканів і професорів, зміст дисертацій, кількість вступників, отримання з-за кордону літератури, склад міністерства, поліцейський нагляд за студентами, діяльність студентських організацій, функціонування дисциплінарного суду тощо. Оскільки університети були державними (імператорськими), крізь призму законодавчих документів чітко спостерігаємо позицію влади, яка здебільшого хотіла максимально контролювати діяльність вітчизняних університетів.

Список використаної літератури

1. Российское законодательство об образовании XIX – начала XX века: сб. документов : в 3 т. / ред.-сост. , ст., коммент. Э. Д. Днепров ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2017. – Т. I. – 832 с. **2. Предварительные** правила народного просвещения (24 января 1803 г.) // Полное собрание законов Российской империи. – Ч. I. – СПб., 1830. – Т. 27. – С. 438–442. **3. Об уставах** Московского, Харьковского и Казанского университетов и подведомых оным учебных заведений (5 ноября 1804 г.) // Полное собрание законов Российской империи. – Ч. I. – СПб., 1830. – Т. 28. – С. 569–647. **4. Учреждение** Минисерства Дел и Народного Просвещения (24 октября 1817 г.) // Полное собрание законов Российской империи. – Ч. I. – СПб., 1830. – Т. 34. – С. 814–834. **5. Положение** о производстве в учёные степени, Высочайше утверждённое 20 января 1819 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Ч. I. – СПб., 1830. – Т. 36. – С. 36–42. **6. Аврус А. И.** История российских университетов. Очерки / А. И. Аврус. – М. : Моск. обществ. науч. фонд, 2001. – 85 с. **7. О производстве** дел Святейшего Синода в том же порядке, в каком они находились до назначения Министра Духовных дел (15 мая 1824 г.) // Полное собрание законов Российской империи. – Ч. I. – СПб., 1830. – Т. 39. – С. 319. **8. Высочайший** рескрипт, данный на имя Министра Народного Просвещения Шишкова (14 мая 1826 г.) // Полное собрание законов Российской империи. – Ч. II. – СПб., 1830. – Т. 1. – С. 459–460. **9. Именной**, данный Сенату Указ. О воспитании Российского юношества предпочтительно в отечественных учебных заведениях (18 февраля 1831 г.) // Полное собрание законов Российской империи. – Ч. II. – СПб., 1832. – Т. 6. – С. 167–168. **10. Высочайше** утверждённый Общий Устав Императорских Российских Университетов (26 июля 1835 г.) // Полное собрание законов Российской империи. – Ч. II. – СПб., 1836. – Т. 10 (отделение первое). – С. 841–855. **11. Положение** о производстве в учёные степени, Высочайше утверждённое 28 апреля 1837 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Ч. II. – СПб., 1838. – Т. 12. – С. 285–287. **12. Положение** о производстве в учёные степени, Высочайше утверждённое 6 апреля 1844 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Ч. II. – СПб., 1845. – Т. 19. – С. 243–248. **13. О порядке** назначения ректоров и деканов в университете. Из циркуляра генерал-губернатора. – 1 декабря 1849 г. – ЦДІАК України. – Ф. 442, оп. 82, спр. 648, арк. 50. **14. Рождественский С. В.** Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения: 1802–1902 / С. В. Рождественский. – Санкт-Петербург : Издание Министерства народного просвещения, 1902. – 786 с. **15. Университетская** реформа 1863 года в России / Составитель и автор вступительных статей В. А. Томсинов. – М. : Зерцало, 2012. – 480 с. **16. О дозволении** принимать во все Университеты неограниченное число Студентов.

Высочайше утверждённая всеподданейшая докладная записка Министра Народного Просвещения (23 ноября 1855 г.) // Полное собрание законов Российской империи. – Ч. II. – СПб., 1856. – Т. 30 (первое отделение). – С. 690–691. **17. Циркуляр** Министерства народного просвещения о приёме на все факультеты университетов неограниченного числа студентов. – 24 ноября 1855 г. – ЦДІАК України. – Ф. 707, оп. 21, спр. 115, арк. 23–29. **18. Именной**, данный Сенату Указ. О возложении управления учебными округами на особых Попечителей (27 декабря 1855 г.) // Полное собрание законов Российской империи. – Ч. II. – СПб., 1856. – Т. 30 (отделение первое). – С. 760. **19. О предоставлении** Императорской Академии Наук, Пулковской обсерватории и Университетам пользоваться правом получения по почте из-за границы книг и учёного содержания периодических изданий под бандеролью (3 мая 1860 г.) // Полное собрание законов Российской империи. – Ч. II. – СПб., 1862. – Т. 35 (первое отделение). – С. 516–517. **20. Высочайше** утверждённый Общий Устав Императорских Российских Университетов (18 июня 1863 г.) // Полное собрание законов Российской империи. – Ч. II. – СПб., 1866. – Т. 38 (отделение первое). – С. 621–638. **21. Андреевский И. Е.** О значении университетов в государственном, ученом и учебном отношениях / И. Е. Андреевский // Журнал заседаний ученого комитета главного правления училищ по проекту общего устава Императорских российских университетов. – СПб., 1862. – 16 с. **22. Высочайший** рескрипт, данный на имя председателя комитета министров князя П. П. Гагарина “О главных началах, которыми должны руководствоваться министры и главноуправляющие отдельными частями при управлении вверенными им ведомствами” (13 мая 1866 г.) // Полное собрание законов Российской империи. – Ч. II. – СПб., 1868. – Т. 41 (отделение первое). – С. 547–549. **23. Щетинина Г. И.** Университеты в России и устав 1884 г. / Г. И. Щетинина. – М. : Наука, 1976. – 231 с. **24. Циркуляр** министра народного просвещения попечителям учебных округов 5 мая 1881 года, № 5562 // Журнал МНП. – Т. 215. – 1881. – Июнь. – СПб., 1881. – С. 54–60.

Мокляк В. М. Автономія вітчизняних університетів у законодавчих актах Міністерства народної освіти XIX ст.

Показано, що на початку XIX ст. університети володіли широкою автономією відповідно до статуту 1804 р., виші були центрами навчальних округів, їм підпорядковувалися всі навчальні заклади округу. Схарактеризовано законодавчі документи (статути, проекти статутів, правила, постанови, положення, рескрипти, укази, інструкції, циркуляри), які регулювали порядок присвоєння наукових ступенів, підготовку професорів для університетів, прийом студентів різних верств населення, функції попечителів, виховання молоді, повноваження інспекторів, плату за навчання, підпорядкування університетів, виборність ректора, деканів і професорів, зміст дисертацій, кількість

вступників, отримання з-за кордону літератури, склад міністерства, поліцейський нагляд за студентами, діяльність студентських організацій, функціонування дисциплінарного суду тощо, що, у свою чергу, визначало рівень академічної, організаційної, кадрової й фінансової автономії вишів.

Ключові слова: автономія, університет, Міністерство народної освіти, статут, законодавчі документи.

Мокляк В. Н. Автономия отечественных университетов в законодательных актах Министерства народного образования XIX в.

Показано, что в начале XIX в. университеты владели широкой автономией согласно уставу 1804 г., вузы были центрами учебных округов, им подчинялись все учебные заведения округа. Охарактеризованы законодательные документы (уставы, проекты уставов, правила, постановления, положения, рескрипты, указы, инструкции, циркуляры и др.), которые регулировали порядок присваивания научных степеней, подготовку профессоров для университетов, приём студентов разных слоев населения, функции попечителей, воспитание молодёжи, полномочие инспекторов, плату за обучение, подчинение университетов, выборность ректора, деканов и профессоров, содержание диссертаций, количество поступающих, получение из-за границы литературы, состав министерства, полицейский надзор за студентами, деятельность студенческих организаций, функционирование дисциплинарного суда и т.п., что, в свою очередь, определяло уровень академической, организационной, кадровой и финансовой автономии высших учебных заведений.

Ключевые слова: автономия, университет, Министерство народного просвещения, устав, законодательные документы.

Mokliak V. Autonomy of Domestic Universities at the Legislative Acts of Ministry of Public Education of the XIX c.

A number of legislative documents (statutes, statute drafts, rules, decrees, provisions, rescript, instructions, circulars) were adopted that somehow reflected certain aspects of the autonomy of Ukrainian universities during the investigated period. Undoubtedly, the main statutes were considered, they were called “constitutions” of universities, which completely regulated the activities of institutions of higher education. Draft statutes were developed mainly under the influence of socio-political events. Many times the authors tried to legislate the democratic foundations of the universities, but only the statute of 1863 proved to be the most democratic. The documents regulated the order of assigning academic degrees, the preparation of professors for universities, the reception of students of different classes of the population, the functions of the guardians, the education of young people, the powers of inspectors, tuition fees, the submission of universities, the election of the rector, deans and professors, the content of dissertations, the number of